

KARDINAL MARC OUELLET

Birma – zakrament krščanskega uvajanja

Uvod

Pri verouku v pripravi na birmo otrok sedmih let prostodušno vpraša: »Ali je bil Jezus birman?« Katehet nekoliko v zadregi odgovori: »Za Jezusa sta krst in birma enota.« To je pravilno, a nepopolno. Evangeljski prizori, ki poročajo o Jezusovem krstu, v resnici omenjajo goloba, simbol Svetega Duha. Očetova beseda pa razodene Jezusovo istovetnost: »Ta je moj ljubljani Sin«. A ti prizori kažejo na krst križa, krst krvi in ognja, če hočete. To na neki način pomiri otrokovo vprašanje.

Ali je bil Jezus birman? Ali se je treba ustaviti pri tem zamotanem vprašanju, ki osvetljuje težave birmske kateheze? Težave pogosto izhajajo iz pomanjkljive teologije tega zakramenta. Drugo vprašanje, ki muči katehete: ali je Sveti Duh navzoč in dejaven že pri krstu, ki je povečal dar Duha pri birmi? V razkristjanjenem okolju so škofje marsikje prenesli prejem zakramenta birme na dobo odraščanja (12 do 18 let), da bi zagotovili ustrezno katehezo in tako spodbudili osebno zavzetost mladih. Kljub hvalevrednim pobudam ugotavljamo nezadostnost tega prenosa, da bi jih uvedli k pogostnemu obhajilu. S kakšno žalostjo duhovniki in kateheti ugotavljajo, da birma vedno bolj pomeni slovo kakor pa vstop v evharistično skupnost!

Dogaja se, da kateheza ne pokaže povezave med birmo in evharistijo in da birmo podeljujejo izven maše zato, da ne bi povzročali

Kardinal Marc Ouellet, Prefekt Kongregacije za škofe. Članek La Confirmation, sacrement de l'initiation chrétienne je prevedel Anton Štrukelj. – V slovenščini imamo dve knjigi istega avtorja: Karizme – dar Cerkvi, Družina, Ljubljana 2012, Aktualnost in prihodnost koncila, Družina, Ljubljana 2013.

neugodja pri osebah, ki ne hodijo redno v cerkev, a pridejo za to priložnost. Kaj naj torej rečemo mladim, da bi jim pojasnili smisel birme? Dejanja ljubezni ali družbene zavzetosti, ki naj ponazorijo smisel pričevanja. Če jih mimogrede vprašamo, zakaj hočejo biti birmani, nekateri odgovorijo tako, da ponovijo kanonsko določbo, ki so jo slišali pri katehetih: zato, da bi se morda mogli cerkveno poročiti.

Še bi lahko podaljševali seznam neprimernosti in težav, ki spremljajo obhajanje tega zakramenta. Različnost pastoralnih izbir še povečuje zmedo. V zadnjem času se javljata dve težnji. Prva zagovarja obhajanje birme pred prvim ohajilom zaradi njene zgodovinske in tradicionalne veljave. Druga težnja, zlasti po koncilu, pa raje odlaša birmo na dobo odraščanja, da bi s tem dosegla bolj izdelano in zavzeto pastoralo mladih. Iz birme torej delajo zakrament neke krščanske zrelosti, ki jo merijo po vatlu osebne zavzetosti, bodisi apostolske ali družbene.

Ti dve težnji se mirno ujemata, tudi če občutimo naraščanje neugodja, kadar se škof odloči ponovno uvesti tradicionalno prakso Cerkve, včasih v nasprotju z izbiro škofovske konference, ki se je odločila za drugo obliko. Takšni primeri se danes množijo in kažejo nujnost zahteve, izražene v delovnem besedilu (*Instrumentum laboris*) za škofovsko sinodo o novi evangelizaciji: »Ne gre samo za usmerjevanje spreminjajoče se oblike, da bi se izognili razpršitvi. (...) S teološkega vidika je treba bolje razumeti zaporedje zakramentov krščanskega uvajanja, ki doseže svoj vrhunec v evharistiji, in premišljevati o vzorcih, da bi v življenje prevedli zaželeno poglobitev.«¹

Naslednji premisleki hočejo odgovoriti na to zahtevo po poglobitvi tako, da bi bolje utemeljili ustrezno pastoralo birme kot zakramenta krščanskega uvajanja.

I. Petdeset let po drugem vatikanskem koncilu je treba popraviti izbiro

»Obred birmovanja naj se popravi, da bo jasneje izražal notranjo povezanost tega zakramenta s celotnim uvajanjem v krščanstvo« (B 71). Ta usmeritev vključuje prenovo ne le obreda, ampak tudi katehetske priprave. Dejansko bo vodila do ponovne vzpostavitve katehumenata odraslih in do razvoja pokrstne kateheze. Po eni strani bo jasno izražala vez med birmo in krstom, po drugi pa vez med birmo in evharistijo, ki krona krščansko uvajanje.

Dogmatična konstitucija o Cerkvi *Lumen gentium* povzema in jasneje razlaga to usmeritev v oddelku, ki obravnava izvrševanje skupnega duhovništva v zakramentih: »Verniki, prerajeni v Božje otroke, so dolžni pred ljudmi izpovedovati vero, ki so jo po Cerkvi prejeli od Boga. Zakrament birme jih popolneje zveže s Cerkvijo, jih obogati s posebno močjo Svetega Duha« (C 11).

Birna je tukaj predstavljena v tesni povezavi s krstom kot zakramentom, ki podeljuje posebno moč Svetega Duha za javno izpovedovanje vere. Na kaj drugega se nanaša to izpovedovanje vere pred ljudmi kakor na deležnost birmanega pri evharistiji, ki krona krščansko uvajanje? Katekizem katoliške Cerkve jasno izraža ta vidik, ko govori o »neizbrisnem znamenju« birme: »To neizbrisno znamenje izpopolni skupno duhovništvo vernikov, prejeto pri krstu, in 'birmanec prejme moč za to, da bi Kristusovo vero izpovedoval javno, in sicer nekako v moči službe (*quasi ex officio*)'.«²

Naše sedanje pastoralne dejavnosti ne poudarjajo tega vidika, ker je marsikje družbeni pogled osebnega pričevanja izpodrinil duhovniško razsežnost uvajanja, ki dosega svoj vrhunec v evharističnem slavlju. Zato je treba začeti s kritično presojo pastoralnih dejavnosti, najprej z novim kriterijem, ki ga je papež Benedikt XVI. izrazil v apostolski spodbudi *Sacramentum Caritatis*: »Katera dejavnost bo pomagala vernikom, da bodo bolje postavili v središče zakrament evharistije, ki je cilj vsega postopka uvajanja«³?

Po nekaj letih eksperimentiranja v rimski katoliški Cerkvi glede starosti za birmo, na novo uvedenega katehumenata in

razpravljanja o tem zakramentu je jasno, da je nedvomno dozorel čas za odločitev.⁴

Ali je torej prišel čas, da poenotimo oblike delovanja zato, da bi bolje podčrtali notranji odnos med birmo in evharistijo? Močni razlogi podpirajo to usmeritev. A takšno odločitev mora spremljati teološka poglobitev, ki naj upraviči njeno utemeljenost in primernost.⁵

II. Za teološko poglobitev birme

A. Odnos med Kristusom in Svetim Duhom v Novi zavezi

Vračam se k začetnemu vprašanju otroka, ki sprašuje: Ali je bil Jezus birman? Njegov krst poznamo iz evangelija.

To vprašanje se lahko zdi prostodušno ali celo retorično, a v resnici se dotika jedra vprašanja. Duh pri krstu počiva na Jezusu kot priča, da je Jezus Očetov Sin. Ali mu je ta Duh na nov način podarjen v kakšnem trenutku njegovega zemeljskega življenja?

Če postavimo to vprašanje glede birme, pomeni, da skušamo pokazati temelj razlikovanja darov Duha v Jezusovem življenju zato, da bi upravičili razlikovanje in tesno povezanost zakramenta birme v odnosu do drugih dveh zakramentov krščanskega uvajanja. Cerkev, ki jo vodi Sveti Duh, ima res neko možnost določanja podrobnosti zakramentalne ojkonomije. Toda Cerkev skuša svoje odločitve vedno ukoreniniti v Jezusovem življenju in njegovi velikonočni skrivnosti. Sveti Duh pa ima poslanstvo, da izrazi in pojasni ter sprejme Božji Dar, ki je podarjen človeštvu v Jezusu Kristusu: »Ko pride on, Duh resnice, vas bo vodil k vsej resnici; ne bo namreč govoril sam od sebe, temveč bo govoril, kar bo slišal, in prihodnje reči vam bo oznanjal. On bo mene poveličal, ker bo iz mojega jermal in vam oznanjal. Vse, kar ima Oče, je moje; zato sem rekel, da bo iz mojega jermal in vam oznanjal« (Jn 16,13–15).

Vrnimo se k vprašanju odnosa med Kristusom in Duhom v evangeliju. Bog pošlje Jezusa, da bi v njem dovršil prehod od stare

k novi zavezi. Jezus se razodeva svetu kot človek, v katerem prebiva preroški Duh. To prebivanje Duha v njem je neposredno in trajno. Duh odvede Jezusa v puščavo. Po navdihu Duha Jezus oznanja, dela znamenja in gre naproti križu v strogi pokorščini Očetu z močjo Duha. Ko bodo učenci potrjeni z Duhom, bodo z Marijo razumeli, da je bil Jezus spočet od Svetega Duha in podrejen njegovi postavi v tistem božje-človeškem dogajanju, ki ga imenujemo *učlovečenje*.

Ti vidiki, ki smo jih priklicali v spomin, ustrezajo zemeljskemu obdobju Jezusovega življenja, ko Duh počiva na njem in ima tako rekoč oblast nad njim kot posrednik Očetove volje Sinu.

Ta odnos pokorščine Očetu v Duhu vodi Jezusa do popolnega darovanja samega sebe iz ljubezni, do najbolj skrajnega izničenja ali kenoze križa, ki izvrši odrešenja sveta. Natanko v tej točki Jezusovega življenja, na koncu ljubeče pokorščine, ki razodene njegovo božjo sinovsko istovetnost, pride do preobrata vlog med Kristusom in Duhom. V popolni pokorščini Očetu v Duhu prejme Kristus od Očeta v svojem mesu polnost Svetega Duha, Duha brez mere, *ki potrdi* njegovo sinovsko istovetnost. Duh se mu popolnoma izroči na voljo, da bi mu pripadal in bi ga Sin podeljeval, priobčeval in razlival nad vse meso.

Kristusovo vstajenje od mrtvih je njegova birna, potrditev s Svetim Duhom. Sveti Pavel iz tega napravi osrednjo trditev svoje kerigme ali oznanila: »Ta evangelij, ki ga je Bog napovedal po svojih prerokih v svetih Pismih, je evangelij o njegovem Sinu. Ta se je po mesu rodil iz Davidovega rodu, po Svetem Duhu pa je postavljen za Božjega Sina z močjo po vstajenju od mrtvih. To je Jezus Kristus, naš Gospod« (Rim 1,2–4).

»Po Svetem Duhu je postavljen za Božjega Sina z močjo po vstajenju od mrtvih.« To je ključni obrazec, ki opravičuje razlikovanje in tesno povezanost med edinostjo Kristusa in Duha *pred* vstajenjem in isto edinost *po* vstajenju.

Pred vstajenjem Kristus prejme in uboga Duha, ki mu je dan. *Po* vstajenju ima Duha v polnosti v svojem mesu. Kristus v polnosti podarja Duha Cerkvi za dopolnitev skrivnosti zaveze. Ta dopolnitev se izvršuje po evharistiji, ki v moči Duha združuje telo vstalega

Kristusa in njegovo cerkveno telo prek njegovega evharističnega telesa. Brez Kristusove potrditve/birme, se pravi njegovega vstajenja, bi bila evharistija brez poslednjega temelja. Vrednost evharistije kot »spomina« nove in večne zaveze bi bila skrčena na nejasen spomin nekega dogodka, zakopanega v preteklosti. V luči vstajenja pa je evharistija »navzočnost velikonočne skrivnosti«, cilj kenoze, vir in vrhunec deležnosti Cerkve pri Kristusovem duhovništvu.

Te prvine premišljevanja ostajajo preveč nepopolne, a razložijo temelj razlikovanja zakramentov uvajanja z vidika Kristusove sinovske istovetnosti, ki jo potrjuje Sveti Duh, glede evharistije in Cerkve.

B. Lastna narava birme

Poglejmo zdaj, kako se uveljavlja skupno duhovništvo na osnovi zakramentov uvajanja. Krščeni je že deležen Božje družine s krstom, a še ni usposobljen za opravljanje javnega bogočastja Cerkve, dokler ni birman z Duhom in torej v Cerkvi zmožen pričevanja o prejeti veri. Lastna narava birme v odnosu do lastne narave krsta je v tem, da obogati osebo z *zmožnostjo delovanja* na ravni sinovske istovetnosti s posebnim darom, »pečatom Svetega Duha«⁶.

Kristus prejme po svojem vstajenju od mrtvih potrditev svoje istovetnosti Božjega Sina, zmagovalca nad grehom in smrtjo s svojo odrešenjsko ljubeznijo. Birmani pa prejme dar Svetega Duha, ki ga okrepi v delovanju in razodene njegovo istovetnost Božjega otroka, poklicanega, da pričuje o božjem življenju svojega krsta z zavestno in dejavno deležnostjo kot ud Cerkve, Božje družine.

V tej luči se najjasneje odraža *cerkvena razsežnost* milosti birme. Če krst sestavlja vstop v družino kot ud v celoti, če birma podeljuje zmožnost delovanja po Duhu v tej družini, ki je Duh troedinega občestva, tedaj je deležnost pri evharistiji prvo in največje dejanje pričevanje birmanega.

Birmani kristjan, poklican od Boga, posvečen v krstu, okrepljen z močjo Duha Vstalega, pričuje v prvi vrsti s tem, da se uradno

pridruži skupnosti, da bi v njej in z njo opravljal duhovništvo nove zaveze. Samo z milostjo te cerkvene deležnosti pri Kristusovi duhovniški vlogi bo mogel 'držati' kot Kristusov pričevalec v svetu. Moč Duha, ki usposablja za pričevanje, se bo namreč stalno obnavljala pri viru evharistične kenoze, kateri je pridružen s svojo birno. Birna mu daje dostop k Duhu zaveze z novo pravico, duhovniško pravico, glede na dejavno in zavestno deležnost pri bogočastnem in bivanjskem duhovništvu Cerkve.

C. Osvetlitev pravoslavnega izročila

V tem pogledu nam more pomagati pravoslavno izročilo, ker bolj poudarja enoto krščanskega uvajanja in zakoreninjenost zakramentalnih skrivnosti v Kristusovi skrivnosti. Kot pričevalca tukaj navajam Nikolaja Kabasilasa, ki dobro povzema dolgo izročilo. V dokaj posebni govorici, ki jo moramo razumeti, se vpraša: »Kakšno dopolnitev (*synteleion*) sveta skrivnost prinese življenju v Kristusu?« To vprašanje se pridružuje vprašanju vernikov: ali krščeni niso prejeli Svetega Duha? Čemu torej drugi zakrament?

Nikolaj Kabasilas odgovarja: »Tisti, ki so bili spočeti duhovno in so na ta način rojeni, morajo potemtakem prejeti dejavnost, primerno temu rojstvu in ustrezno moč.« Ta primerna dejavnost in ta ustrezna moč je skrivnost svete krizme, ki jo more ustvariti v nas, dodaja.

Končno se vpraša o teološkem temelju tega razlikovanja med biti in dejavnostjo, med biti maziljen (Kristus) in biti dejaven (maziljenje). Kabasilas vidi duhovno to razlikovanje v Kristusu samem, ki je Maziljen s Svetim Duhom že od zarje učlovečenja, in nato v dejstvu, da maziljenje *podeli* polnost duhovne dejavnosti, katere prejemnik je.

»Kristus je postavljen za Maziljenca po Svetem Duhu, ko se zedini z našo naravo. Krizma pa 'postane maziljenje' po njegovi smrti in vstajenju.«⁷ Kabasilas torej dobro razlikuje dva vidika (Kristus – maziljenje) in natančno določa učinke maziljenja-vsta-

jenja. Ko Kristus podeljuje Duha, si pridružuje ude, ki postanejo deležni njegovega duhovništva z maziljenjem; to jih usposablja, da delujejo skupaj z Duhom kot udje njegovega telesa. Iz tega izhaja pomembnost maziljenja za deležnost pri evharistiji. »Krščeni smejo dejavno sodelovati pri Božji liturgiji zato, ker so birmani.«⁸

Birma jih usposobi za višje duhovne dejavnosti Svetega Duha v udih Kristusovega telesa: birma jih napravlja za »kraljevsko duhovništvo«, usposablja jih, da »darujejo duhovne daritve, Bogu prijetne po Jezusu Kristusu« (1 Pt 2,9 in 5). Vstali Kristus je kot tak *maziljenje*, podeljevanje Duha in ne samo Kristus, se pravi maziljenje, ki ostaja samo v sebi. Zato je v izročilu, ki je skupno apostolskim Cerkvam, maziljenje/birmanje bistveni predpogoj za obhajanje evharistije kakor druge skrivnosti Kristusa in Cerkve: zakona.⁹

III. Teološki kriteriji za prenavo birmske pastorale

A. Začnimo s trinitarično in cerkveno kristjanovo istovetnostjo

Kako naj prenavimo birmsko pastoralo na temelju drugega vatikanskega koncila? Ponovno je treba postaviti ta zakrament »daru Svetega Duha« v okvir krščanskega uvajanja. To pa je že od začetka izoblikovano s trinitarično zgradbo vere in cerkveno pripadnostjo uvedena.

Trinitarična vera, ki jo izpovedujemo in obhajamo od krsta naprej, se razvija v treh različnih zakramentih, ki so vendarle neločljivo povezani. Krst zaznamuje vernika s pečatom posinovljenja, birma zaznamuje krščenega s pečatom Svetega Duha Vstalega, zmagovalca nad grehom in smrtjo. Evharistija ne vtisne posebnega pečata, ampak vse prinaša Očetu, ki sprejme Kristusovo sinovsko daritev z vsemi njegovimi udi, ki so zedinjeni z njim po neizbrisnih pečatih krsta in birme.

Krščanska istovetnost, ki je izoblikovana s tremi zakramentalnimi skrivnostmi, je torej neločljivo trinitarična in cerkvena.

Kristjanova istovetnost seveda že od prve milosti krsta vključuje pripadnost Cerkvi, a glede na zakramentalnost Cerkve. Sveti Duh je namreč dan pri krstu zato, da bi uresničil božje sinovstvo krščenega. Pri birmi je ponovno podeljen z močjo zato, da bi preoblikoval Božjega otroka v Kristusovega pričevalca. Končno naj bi izoblikoval zbrano Cerkev, ki pričuje o trinitaričnem občestvu s tem, da kot Kristusovo telo in nevesta izvršuje duhovništvo nove zaveze. Zakrament birme je nujno potreben člen te zakramentalne verige, ki povezuje Trojico s Cerkvijo in ki stori da je Cerkev »v Kristusu nekak zakrament za notranjo zvezo z Bogom in za edinost vsega človeškega rodu« (C 1).

B. Obnovimo vrstni red krščanskega uvajanja ne glede na starost

To je občutljiva točka zaradi zelo različnih pastoralnih izbir. Nekateri so svojo mladinsko pastoralo zgradili okrog tega zakramenta, drugi so iz njega naredili pomembno in dobro organizirano stopnjo v šolskem okviru. Drugi končno vidijo v njem ugodno priložnost za katehezo odraslega, ki je povezana z osebnim in cerkvenim poukom. Ne manjka dobrih pastoralnih razlogov, toda njihov teološki temelj ostaja negotov. To pa oslabi katehezo in smisel krščanske istovetnosti.

Kritična presoja sadov različnih pastoralnih izbir bi morala pokazati zlasti smisel pripadnosti Kristusovemu telesu, ki je Cerkev. Smisel pripadnosti, ki ga mora dar Svetega Duha potrditi, je odvisen pred vsem od zavesti o prejetem Daru, in šele drugotno od osebne zavzetosti birmanca.

Ta teološki in pastoralni poudarek na zastonjskem daru Duha birmancu, ki prevlada nad /osebno/ zavzetostjo, zmanjša pomen vprašanja o starosti in pojem zrelosti, ki vodita zagovornike birme v dobi odraščanja. Zadostna zrelost za prejem birme je ista kakor za pristop k obhajilu. Je celo pogoj zrelosti, ki usposablja za bolj zavesten in dejaven prejem obhajila, natanko po zaslugi Daru Svetega Duha, ki pomaga, da razpoznavamo in cenimo Božje darove.¹⁰

C. Ponovno osredotočimo mistagoško katehezo od birme k evharistiji

Zadnja točka je bistvena. Če namreč birma ne vodi k evharistiji in se omejuje na to, da je povod za nejasno družbeno zavzemanje, tedaj zakramentalna milost ne doseže svojega cilja. Krstna milost, potrjena z močjo Duha, usposablja za izvrševanje »kraljevskega duhovništva«, bogočastnega in bivanjskega duhovništva. A treba ga je izvrševati na osnovi dejavne in zavestne deležnosti pri evharistični skupnosti, ki stalno prenavlja svoje ude za javno pričevanje na vseh ravneh.¹¹

Govorim o mistagoški katehezi v smislu cerkvenih očetov, ki so računali najprej z izkušnjo skrivnosti, da bi končno v pokrstni katehezi razložili pomen in sijaj prejetega daru. Med posledicami modernega racionalizma je ta zahodna miselnost, ki iz izkušnje skrivnosti napravi vnaprejšnji pogoj za rodovitno izkušnjo zakramentov. Cerkevni očetje so bolj stavili na samo učinkovitost obredov, ne da bi kakorkoli zapadli v magijo. Bili so namreč prepričani, da Sveti Duh razsvetljuje in notranje preoblikuje vernika, in sicer onkraj naših vedno delnih in slabotnih razlag.¹² V tej luči bi mogli brez težav znižati dobo birme in drugače zasnovati katehezo tako, da bi bolj računali na pomoč Svetega Duha in izkušnjo prvih stoletij.

Na kratko: na pretek je razlogov v prid obhajanja birme pred prvim obhajilom: približajmo prakso latinskega obreda pastoralni vzhodnih obredov Cerkve. Poenotimo teologijo zakramentov uvajanja, pomirimo napetost glede starosti birmovanja v zahodnih pastoralnih praksah¹³.

Sklep

Drugi vatikanski cerkveni zbor je bil neizčrpen binškošni praznik. Njegove sadove še vedno obiramo. Eden njegovih sadov je ponovno ovrednotenje birme kot zakramenta krščanskega uvajanja.

Ali nismo dolžni spričo izziva sekularizacije, celo znotraj Cerkev, prebuditi daru Svetega Duha, ki je bil izlit nad krščene, da bi iz njih napravil pričevalce v Cerkvi, a ne osamljene pričevalce? Ali nismo dolžni oblikovati prepričane Kristusove pričevalce, katerih istovetnost ne pomeni kakršnegakoli aktivizma, ampak gorečo pripadnost evharističnemu občestvu?

Kljub nekemu ekleziološkemu relativizmu do katerekoli oblike birme, včasih brez povezave s krščanskim uvajanjem, imejmo pogum, da predložimo jasno in izdelano vizijo tega zakramenta, ki zares potrjuje trinitarično istovetnost krščenega in bistveno cerkveno naravo njegovega pričevanja.

Opombe

¹ XIIIème assemblée générale ordinaire du Synode des Évêques, *La Nouvelle Évangélisation pour la transmission de la foi chrétienne. Instrumentum Laboris*, Cité du Vatican, 2012, n. 137.

² KKC, 1305. Prim. S. Thomas d'Aquin, *Summa Theologiae*, III^a pars, Q. 72, art. 5, ad 2.

³ Prim. Benedikt XVI., Apostolska posinodalna spodbuda *Sacramentum caritatis o evharistiji kot izviru in vrhuncu življenja in poslanstva Cerkve*, 2007, št. 17–19.

⁴ Prim. Paul Turner, Benedict XVI and the Sequence of the Sacraments of Initiation, *Worship*, 82, št. 2, 2008, 140.

⁵ Glej n. pr. P. DeClerck, Confirmation, v: J.-Y. Lacoste, dir., *Dictionnaire critique de théologie*, Paris, Presses universitaires de France, 1998, p. 251–254 ; La Confirmation, parachèvement du Baptême, porche de l'Eucharistie, v: E. Carr, *La cresima*. Atti del VII Congresso internazionale di liturgia, (Roma, PIL), Rome, Pont. Ateneo S. Anselmo, 2007, 205–225; J.A. Mason, *The Relation of Confirmation to Baptism*, Londres, 1891; G. Dix, *The Theology of Confirmation in Relation to Baptism*, Westminster, 1948; G.W.H. Lampe, *The Seal of the Spirit. A study of the Doctrine of Baptism and Confirmation in the New Testament and the Fathers*, Londres, 1951; ta dela so nadaljevali P. Bradshaw, A. Kavanagh, *Confirmation: Origins and Reform*, New York, Pueblo, 1988. P. Turner, *Sources of Confirmation from the Fathers through the Reformers*, Collegeville, The Liturgical Press, 1993; G. Kretschmar, »Firmung«, v: *Theologische Realenzyklopädie* 11, 192–204; B. Kleinheyer, *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in der Kirche, (Gottesdienst der Kirche 7,1)*, Regensburg, Pustet, 1989, 191–236; J.-P. Bouhot, *La Confirmation, sacrement de la communion ecclésiastique*, Lyon, Chalet, 1968; H. Bourgeois, *L'avenir de la confirmation*, Lyon, Chalet, 1972; L. Ligier, *La Confirmation. Sens et conjoncture œcuménique hier et aujourd'hui*, Paris, Beauchesne, 1973 ; D. Borobio, *Confirmar Hoy. De la teología a la praxis*, Bilbao, 1980; A. Elberti, *La Confermazione nella tradizione della Chiesa latina*, Milan, 2003; P. Caspani, *La pertinenza teologica della nozione di iniziazione cristiana*, Milan, 1999.

⁶ Prim. Adrien Nocent, La Confirmation. Questions posées aux théologiens et aux pasteurs, v: *Gregorianum*, zv. 72, št. 4, 1991, 689–704.

⁷ Corbon, Jean, Le sens des sacrements d'initiation selon Saint Nicolas Cabasilas, v: *Proche-Orient chrétien*, zv. 50, št. 3–4, 2000, 261.

⁸ Pr. t.

⁹ Prim. pr. t.

¹⁰ Paul Mac Partlan, Changeons nos usages, v: *Communio* (Paris), zv. 23, št 1–2, 1998, 150–161; Jean-Robert Armogathe, Un sacrement de l'initiation chrétienne, v: *Communio* (Paris), zv. 23, št. 1–2, 1998, 133–140.

¹¹ Prim. Alain Mattheeuws, L'eucharistie au cœur des sacrements de l'initiation chrétienne, v: *La Maison-Dieu*, št. 243, 2005, 61–80.

¹² Prim. Adrien Nocent, La Confirmation. Questions posées aux théologiens et aux pasteurs , v: *Gregorianum*, zv. 72, št. 4, 1991, 689–704.

¹³ Paul Turner, Benedict XVI and the Sequence of the Sacraments of Initiation, v: *Worship*, zv. 82, št. 2, 2008, 140.